

Aan de slag met het nieuwe examenprogramma Tweede Fase

In het schooljaar 2007-2008 wordt in havo-4 en vwo-4 klassen gestart met het nieuwe examenprogramma geschiedenis. Dat vergt de nodige voorbereiding. De belangrijkste vernieuwing is de toetsing van oriëntatiekennis. Acht scholen hebben meegedaan aan een pilot. Daarin werd onderzocht of landelijke implementatie van een nieuw centraal examen geschiedenis mogelijk zou zijn. In november verscheen het eindrapport van deze pilot. Wat kunnen we leren van de ervaringen van docenten en leerlingen van de pilotscholen?

In dit artikel richten we ons met name op de vraag hoe de docenten van de pilotscholen het curriculum hebben ingericht, wat de problemen daarbij waren en hoe de leerlingen de nieuwe aanpak hebben ervaren. We legden hen een vragenlijst voor en vroegen hen in een interview naar hun mening over de lijst met kenmerkende aspecten, hun manier van lesgeven, de leeropbrengsten, veranderingen in didactiek en de voor- en nadelen van het examenprogramma. Direct na het centraal examen nieuwe stijl (mei 2006) hebben we de leerlingen een vragenlijst voorgelegd. Hierin waren vragen opgenomen over het eindexamen zelf, over hun voorbereiding op het examen en over de lessen geschiedenis in 4 en 5 havo. Maar omdat we eigenlijk niet wisten hoe de leerlingen uit het 'gewone' examenprogramma tegen deze zaken aankijken hebben we de vragenlijst ook onder hen afgenomen. Tabel 1 laat de uitkomsten van enkele vragen zien. Daarnaast hebben we met 21 leerlingen uit de pilotscholen doorgepraat over de uitkomsten van de vragenlijst. We bespreken de ervaringen in de pilotscholen aan de hand van vijf kernvragen.

1 Hoe tijdvakken en thema's combineren?

Op dit moment bestaat het centraal examen uit twee door een stofomschrijvingscommissie omschreven thema's. De minister moet op basis van het rapport van de pilot en de aanbevelingen van onder andere VGN, CEVO en CITO besluiten of vanaf 2009/2010 in het centraal

examen oriëntatiekennis wordt getoetst en/of thema's. Het nieuwe examenprogramma richt zich op historisch denken en redeneren, op oriëntatiekennis ingedeeld in tien tijdvakken met in totaal 49 kenmerkende aspecten en op thema's. Met uitzondering van het thema 'geschiedenis van de rechtsstaat en de parlementaire democratie', staat het scholen vrij de inhoud van de thema's te bepalen. Als het nieuwe centraal examen oriëntatiekennis gaat bevragen (zoals in de pilot het geval was), zijn de thema's onderdeel van het schoolexamen. Er zijn verschillende mogelijkheden om in het curriculum aandacht voor thema's en tijdvakken te combineren. Thema's kunnen ingebed worden in een curriculum waarin de tien tijdvakken centraal staan. Oriëntatiekennis kan echter ook ingebed worden in thema's. Thema's en tijdvakken kunnen ook enigszins los van elkaar behandeld worden. Hoe hebben de pilotscholen de tijdvakken en thema's een plaats gegeven in het curriculum?

Enkele pilotscholen kozen voor een volledig chronologische aanpak. Ze startten aan het begin van havo-4 met tijdvak 1 en eindigden in havo-5 met tijdvak 10. Ze bouwden tussentijdse herhalingen in of herhaalden de tien tijdvakken vlak voorafgaand aan het CE. Voor elk schoolexamen moest een aantal tijdvakken of een toenemend aantal tijdvakken worden bestudeerd. Aan het eind van het programma werd een toets gegeven over alle tien de tijdvakken samen.

Andere scholen in de pilot kozen voor een aanpak waar-

Carla van Boxtel en Jannet van Drie zijn werkzaam aan het Instituut voor de Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam en hebben in opdracht van de SLO de pilot met het nieuwe havo-examen geëvalueerd.

WAT LEREN LEERLINGEN VAN DE GESCHIEDENISLESSEN?

1 Volgend jaar zal ik het meeste van wat ik de afgelopen twee jaar geleerd heb weer vergeten zijn

[1 = zeer mee oneens - 5 = zeer mee eens]

2 Door de geschiedenislessen in havo 4 en 5:

a heb ik een goed overzicht gekregen van de oudheid tot nu.

b begrijp ik beter hoe en waardoor samenlevingen kunnen veranderen.

c kan ik gebeurtenissen uit het verleden beter in de juiste tijd plaatsen.

d begrijp ik de wereld van vandaag beter.

e heb ik kritischer leren denken.

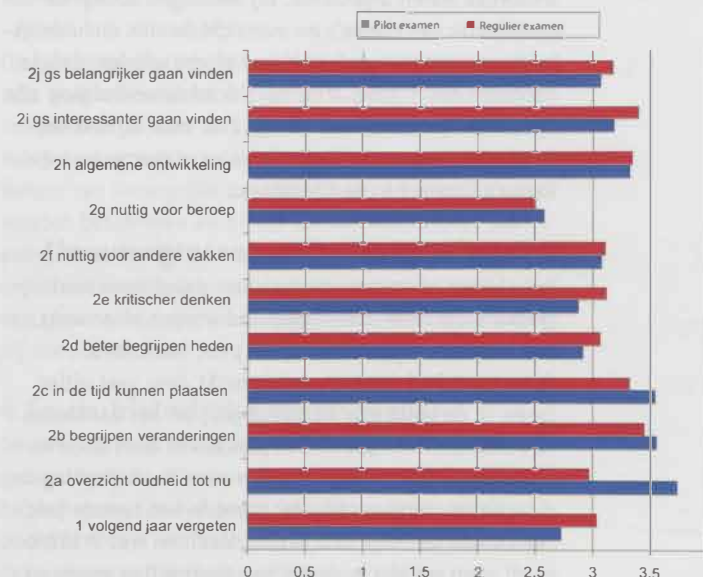
f heb ik dingen geleerd die ik kon gebruiken bij andere vakken.

g heb ik dingen geleerd die nuttig zijn voor mijn vervolgstudie of latere beroep.

h heb ik dingen geleerd waarvan ik vind dat iedereen ze eigenlijk zou moeten weten.

i ben ik geschiedenis interessanter gaan vinden.

j ben ik geschiedenis een belangrijker vak gaan vinden.

Tabel 1. Gemiddelde score van leerlingen die het pilotexamen hebben gemaakt (536) en leerlingen die het reguliere examen hebben gemaakt (288) op de vragen 1 en 2.

DE SCHOLEN DIE DEEL- NAMEN AAN DE PILOT

H.N. Werkman College, Groningen

Het Assink Lyceum, Haaksbergen

Nijmeegse Scholengemeenschap Groenewoud

Katholieke Scholengemeenschap 'de Breul', Zeist

Grotius College, Delft

Christelijke Scholengemeenschap 'De Lage Waard',

Papendrecht

Mill Hill College, Goirle

2College Cobbenhagen, Tilburg

bij eerst diachrone thema's werden behandeld, om pas later expliciet in te gaan op de tien tijdvakken. Tijdens de behandeling van de thema's werden wel die elementen eruit gelicht die verband hielden met het kader van oriëntatiekennis, zoals omschreven in de kenmerkende aspecten. In een enkel geval werd de expliciete behandeling van de tien tijdvakken zelfs uitgesteld tot havo-5. De schoolexamens in het PTA waren gedeeltelijk gericht op thema's (zoals ook voorheen gebruikelijk) en gedeeltelijk op 'tijdvakkenstof'. Ook hier werd afgesloten met een toets over alle tijdvakken samen.

Eén van de conclusies van de pilot was dat een adequate voorbereiding op het examen blijkbaar kon plaatsvinden via verschillende invullingen van het curriculum. Wanneer men kiest voor een zuiver chronologische of een meer thematische benadering, of een combinatie van beiden, kan echter wel lering getrokken worden uit de problemen die de pilotdocenten hebben ervaren. Bij de scholen waar met thema's werd gewerkt, gaven enkele docenten aan het lastig te vinden de overzichts-kennis ('de kenmerkende aspecten') in de thema's te schuiven. Dit had deels te maken met het feit dat de voor de thema's gebruikte methodes niet op zo'n werkwijze waren afgestemd. Bij leerlingen schiep de combinatie van thema's en overzichts-kennis onduidelijkheid over wat nu precies geleerd moest worden. Enkele docenten die in havo-4 en havo-5 achtereenvolgens alle tijdvakken behandelden, namen zich voor bij een volgende groep meer de diepte in te gaan met een aantal thema's ingebed in de tijdvakken.

2 Leerlinggestuurd of docentgestuurd?

Het nieuwe examenprogramma kan zowel meer leerlinggestuurd als meer docentgestuurd worden uitgewerkt. Een deel van de docenten in de pilot heeft meer docentgestuurd gewerkt, gekenmerkt door veel uitleg (soms in de vorm van 'hoorcolleges') en het aanbieden van informatiemateriaal. Een aantal van deze docenten was na twee jaar wel ontevreden over de afwisseling in didactische werkvormen. Met name in het tweede jaar, het examenjaar, zijn een aantal docenten wat 'traditioneler' gaan werken in de zin van meer uitleg geven en minder variatie in werkvormen. Dit had ook te maken met de onzekerheid over de vragen die in het centraal

examen gesteld zouden worden.

Een deel van de docenten realiseerde gedurende de pilot een meer leerlinggestuurde werkwijze, waarbij de leerling in belangrijke mate zelf verantwoordelijk werd gehouden voor het verwerven van de nodige tijdvak-kennis en waarbij activerende en creatieve werkvormen werden gehanteerd.

Docenten van bijvoorbeeld Scholengemeenschap De Breul in Zeist, 2College Noord in Tilburg en de Nijmeegse Scholengemeenschap Groenewoud lieten hun leerlingen gedurende twee jaar een tijdvakken-dossier aanleggen waarin alle belangrijke informatie over de tijdvakken verzameld werd. Een school liet leerlingen een grote quiz-avond over historische kennis voorbereiden, die in het bijzijn van ouders en andere belangstellenden daadwerkelijk plaatsvond. Hoewel het zelf samenstellen van een dossier motiverend werkte en volop gelegenheid bood om ICT te gebruiken, werden de dossiers erg dik en onoverzichtelijk. De leerlingen konden eigenlijk geen juiste selectie maken en er overzicht in aanbrengen, zodat ingrijpen van docenten nodig was. Ook in de praktische opdrachten werden leerlingen aan het werk gezet met het tijdvakkenkader, bijvoorbeeld door een historische film te koppelen aan kenmerkende aspecten, een onderzoek te verrichten naar een onderwerp dat zich over meer tijdvakken uitstrekt, een poster te maken van een tijdvak, of een markant persoon of gebeurtenis in de tijd te plaatsen.

3 Globaal of gedetailleerd?

De 49 kenmerkende aspecten zijn zeer globaal omschreven. Dit riep voor de pilotdocenten de vraag op hoe globaal of gedetailleerd zij de stof moesten behandelen en toetsen. Het globale karakter van de kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken zorgde in de pilot-scholen aanvankelijk voor onzekerheid en kritiek. Veel docenten vonden het kenmerkende aspect 'het voeren van twee wereldoorlogen' bijvoorbeeld te vaag. Wat moet je precies behandelen en hoe diep moet je gaan? Tijdens het pilotproject is door de projectleiding per tijdvak een lijst van begrippen gemaakt die leerlingen zouden moeten beheersen.

Een deel van de pilotdocenten vond een nadere uitwerking van of toelichting op de kenmerkende aspecten van tijdvakken gewenst. Anderen vonden de weinig concrete omschrijving van de kenmerkende aspecten geen probleem omdat hierin juist een taak voor de docent ligt en het leerlingen uitdaagt om verdieping te zoeken. Als belangrijk voordeel van de kenmerkende aspecten werd door veel docenten genoemd dat het veel ruimte biedt voor eigen invulling van de lessen.

Enkele docenten gaven aan dat het ook een kwestie van wennen was om met de kenmerkende aspecten om te gaan. In de loop van de uitvoering van het project maakte de aanvankelijke onzekerheid bij de docenten

Natúúrlijk werken wij leerlinggestuurd. Dit is een pilotschool...

over wat ze nu wel of niet in hun curriculum moesten opnemen plaats voor een grotere slagvaardigheid en vertrouwen de juiste keuzes te kunnen maken. Daarop was mede van invloed dat door het beschikbaar komen van proefopgaven duidelijker werd wat op het examen van de leerlingen verwacht kon worden. Bovendien leek bij de docenten de waardering toe te nemen voor het feit dat ze de vrijheid hadden zelf met concrete invullingen van hun curriculum te komen. Van de kant van het IVGD werd de cd-rom 'Tijdvakken Concreet' beschikbaar gesteld, met per kenmerkend aspect voorbeelden van concretisering (gebeurtenissen, personen) in de vorm van afbeeldingen met commentaar. Op de cd-rom was ook een 'lege structuur' te vinden van deze presentatie, die leerlingen konden gebruiken om er zelf hun eigen invullingen en voorbeelden in te plaatsen. Mede hierdoor werd duidelijk dat de invullingen op de cd slechts mogelijke voorbeelden waren. Veel leerlingen gaven aan dat ze het moeilijk vonden om onderscheid te maken tussen wat wel en niet belangrijk is en of iets wel of geen goed voorbeeld is van een kenmerkend aspect.

De kenmerkende aspecten die leerlingen het moeilijkst vonden zijn: ontstaan en verspreiding van de islam (nr. 10), conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van de Nederlandse staat (nr. 22),

moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie (nr. 36) en opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen (nr. 31). Opvallend is dat het om kenmerkende aspecten gaat waarin vormen van historische ontwikkeling en oorzaak-gevolgrelaties voorkomen.

Op sommige pilotscholen werd tijdens schoolexamens zeer gedetailleerde kennis getoetst. Maar het havo-examen nieuwe stijl en de toelichting bij het nieuwe examenprogramma laten zien dat leerlingen over globale kennis van belangrijke ontwikkelingen en verschijnselen moeten beschikken en bij elk kenmerkend aspect een passend voorbeeld moeten kunnen geven. Het gaat bij oriëntatiekennis niet om het kunnen reproduceren van een groot aantal namen en gebeurtenissen en jaartallen bij elk tijdvak.

4 En de historische vaardigheden?

In de vragenlijst is leerlingen gevraagd naar wat ze nu geleerd hebben. Voor leerlingen die het pilotexamen hebben gemaakt waren een 'goed overzicht van de oudheid tot nu' en 'het in de tijd kunnen plaatsen van gebeurtenissen' de belangrijkste leeropbrengsten. De leerlingen van de pilotscholen scoorden ook hoger op deze leeropbrengsten dan leerlingen die het reguliere

examenprogramma hebben gevolgd. Deze uitkomst is in lijn met de aard en de doelstellingen van het nieuwe examenprogramma. Voor leerlingen die het reguliere examenprogramma hadden gevolgd waren het 'beter begrijpen hoe en waardoor samenlevingen (kunnen) veranderen' en 'geschiedenis interessanter gaan vinden' de belangrijkste leeropbrengsten. De leerlingen die het reguliere programma volgden scoorden hoger dan de leerlingen uit de pilotgroep op 'de wereld van vandaag beter begrijpen' en 'kritischer leren denken'. Deze verschillen tussen de leerlingen van de pilotgroep en de leerlingen van de niet-pilotscholen zouden te

maken kunnen hebben met de constatering van een aantal pilotdocenten dat ze zich bij de implementatie van het nieuwe examenprogramma vooral op de overzichtskennis hebben gericht, waardoor de andere eindtermen van het examenprogramma minder aandacht hebben gekregen dan ze wellicht verdienen. Ruim een kwart van de docenten gaf in de vragenlijst aan dat zij door de nadruk op het overzicht van tijdvakken minder aandacht aan historische vaardigheden hebben besteed dan zij gewend waren te doen. Een aantal van hen nam zich voor hier meer aandacht aan te besteden.

SAMENVATTING VAN HET EVALUATIERAPPORT

Algemene conclusie:

Uit de pilot is gebleken dat een examen-havo op basis van het eindexamenprogramma CHMV mogelijk is. Landelijke invoering zal mogelijk zijn, mits goed begeleid en ondersteund.

Detailconclusies:

1. Uit het onderzoek van de beginsituatie van de leerlingen is gebleken dat ze de algemene oriënterende kennis van tien tijdvakken in het najaar 2004 slechts in geringe mate beheersten. Naar de mening van de pilotdocenten is het mogelijk gebleken deze kennis in de loop van twee jaar bij een grote meerderheid van de leerlingen op een aanvaardbaar peil te brengen.
2. Een adequate voorbereiding van de leerlingen op het examen heeft kunnen plaatsvinden via verschillende didactische werkwijzen en invullingen van het curriculum.
3. Over de mate waarin verdere specificatie van de tekst van het examenprogramma gewenst is, bestaat verschil van mening onder de pilotdocenten. Er is kritiek op bepaalde zeer open geformuleerde 'kenmerkende aspecten' van tijdvakken. Aan de andere kant worden vrijheid en eigen verantwoordelijkheid op prijs gesteld.
4. De verschillende aard van formulering en detaillering in de tekst van de 'kenmerkende aspecten' levert problemen op voor een valide toetsconstructie.
5. De formulering van stof in alleen 'kenmerkende aspecten' van tijdvakken geeft weinig houvast voor toetsopgaven die doorsneden door de tijd, ontwikkelingen en causale relaties beschrijven.
6. Pilotdocenten zijn in het algemeen van mening dat het vak geschiedenis met de nieuwe aanpak van het curriculum beter tot zijn recht komt dan met de gebruikelijke aanpak.
7. Leerlingen van de pilotscholen vinden net als leerlingen van niet-pilotscholen het geschiedenisonderwijs in havo-4 en havo-5 belangrijk en interessant. Wat dit laatste betreft scoren ze lager dan leerlingen van niet-pilotscholen.
8. Leerlingen van de pilotscholen zijn van mening dat ze met de nieuwe aanpak nuttige overzichtskennis hebben opgebouwd, die ze kunnen gebruiken en niet snel zullen vergeten. In dit opzicht scoren ze hoger dan leerlingen van niet-pilotscholen.
9. Leerlingen van pilotscholen vinden in mindere mate dan leerlingen van andere scholen dat ze kritisch hebben leren denken en de wereld van vandaag beter hebben leren begrijpen.
10. Uit toetstechnische gegevens blijkt dat de moeilijkheidsgraad van het pilotexamen hoger ligt dan die van de gebruikelijke examens. Deze moeilijkheidsgraad komt dichterbij de buurt van het streefniveau.
11. De toetstechnische betrouwbaarheid van het pilotexamen is ongeveer even groot als die van gebruikelijke examens.
12. Bij de correctie van het pilotexamen zijn geen grotere problemen ontstaan dan bij gebruikelijke examens.
13. De docenten van de pilotscholen zijn van mening dat het examenprogramma zoals zij dat hebben getest landelijk kan worden ingevoerd.
14. Van de kant van experts bestaat naast tevredenheid ook kritiek op het examen. Deze kritiek richt zich met name op de geringe aandacht voor toetsopgaven die doorsneden door de tijd, ontwikkelingen en causale relaties beschrijven – of in het algemeen toetsopgaven die gaan over historische denken en redeneren ['vaardigheden'].
15. Over de vraag hoe een nieuw examen op vwo-niveau kan worden geïmplementeerd bestaat nog onduidelijkheid. Onzekerheid hieromtrent wordt gevoeld door in conclusie 14 genoemde redenen.

Uit het evaluatieonderzoek komt dus naar voren dat een valkuil kan zijn dat alle aandacht uitgaat naar overzichtskennis en historische vaardigheden te weinig aandacht krijgen. Dit zou geen recht doen aan het examenprogramma.

5 Onderbouw en bovenbouw goed afgestemd?

Voor zowel docenten als leerlingen in de pilotscholen was het kader van tien tijdvakken met kenmerkende aspecten nieuw. In de onderbouw was er niet expliciet aandacht aan besteed. Dit heeft natuurlijk gevolgen voor de inrichting van de lessen in havo 4 en 5.

De pilotdocenten benadrukken het belang van het beginnen met dit programma in de onderbouw. 'Je bent nu eigenlijk een huis aan het bouwen zonder fundament.' Anderzijds bestaat het risico dat de bovenbouw te weinig 'nieuws' te bieden heeft, als in de onderbouw ook gewerkt wordt aan de tien tijdvakken. We hebben leerlingen gevraagd of ze vonden dat ze in de bovenbouw veel nieuws hadden geleerd ten opzichte van de onderbouw. De leerlingen vonden van wel. De leerlingen die het reguliere programma volgden waren het wel meer eens met deze bewering dan de leerlingen uit de pilotgroep.

Hoewel veel gebeurtenissen misschien al wel bekend waren, gaven de leerlingen aan nu meer verbanden te zien en gebeurtenissen beter te kunnen koppelen. In tegenstelling tot de onderbouw was er nu ook meer kans om over allerlei zaken te discussiëren. Een aantal docenten van de pilotscholen heeft op dit moment klassen die in de onderbouw al kennis hebben gemaakt met tijdvakken en kenmerkende aspecten. Zij ervaren dit als een voordeel, omdat ze nu in de bovenbouw gemakkelijker diepgang kunnen bereiken door dieper op bepaalde thema's in te gaan en meer verbanden te leggen en vergelijkingen te maken. In geen van de pilotscholen wordt in de onderbouw een leergebied mens en maatschappij aangeboden. Scholen die in de onderbouw thematisch en vakoverstijgend werken, zullen na moeten denken hoe zij voldoende aandacht kunnen geven aan het op chronologie gebaseerde tijdvakkenkader.

Het nieuwe examenprogramma vraagt om een aanpassing van het curriculum in de Tweede Fase. De docenten van de pilotscholen hebben ervaren dat dat geen geringe klus is. Het brengt onzekerheid omdat je als docent moet loslaten wat je gewend bent. Anderzijds gaven de docenten aan het heel uitdagend en inspirerend te vinden om hun curriculum opnieuw vorm te geven. De invulling van het curriculum zal uiteraard beïnvloed worden door de beslissing die de minister neemt ten aanzien van het centraal examen geschiedenis voor havo en vwo. U kunt echter al volop aan

de slag met de voorbereiding. De websites van de VGN en het IVGD bieden de informatie die u in elk geval nodig hebt om het curriculum te kunnen aanpassen. Uitgeverijen bieden nieuwe methodes aan. De universitaire vakdidactici geschiedenis en staatsinrichting geven in alle regio's voorlichting en workshops. Wij wensen u veel succes met de verdere voorbereidingen.

Meer informatie

www.ivgd.nl

Op de website van het ivgd vindt u het volledige evaluatierapport 'Geschiedenis examineren. Rapport pilotproject CHMV-examen geschiedenis havo 2006.

www.vgnkleio.nl

Op de website van de VGN vindt u het examenprogramma vanaf 2007, de toelichting bij het examenprogramma en het advies van het VGN-bestuur naar aanleiding van het evaluatierapport. U vindt hier ook informatie over de nascholing van de universitaire vakdidactici.